

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

KORTARE RECENSIONER

Morten Fink-Jensen, *Fornuften under troens lydighed. Naturfilosofi, medicin og teologi i Danmark 1536–1636*, Museum Tusulanums Forlag, København 2004. 418 s.

Det hör till ovanligheterna att en modern historievetenskaplig studie tar avstamp i en så pass öppen problemställning som Morten Fink-Jensens doktorsavhandling från 2002, vars omarbetade och tryckta version här recenseras. Undersökningens syfte är att visa på naturfilosofins roll och villkor i Danmark utifrån frågan hur religion och vetenskap praktiskt förhöll sig gentemot varandra under reformationens första århundrade. Denna tid betraktas traditionellt som konfessionalismens genombrottsstid, då fursteståtens och kyrkans intressen länkades samman och då den lutherska ortodoxin efter sekelskiftet 1600 satte sin prägel på det danska samhällslivet. Men ambitionen är inte att beskriva ett historiskt skeende. Genom de empiriska analyserna av källmaterialet belyser och diskuterar Fink-Jensen problem i tidigare forskning utifrån en väl avgränsad tematik.

En grundförutsättning för undersökningen är att tidigmodern naturfilosofi ingick i en magisk-religiös föreställningsvärld som blev bestående fram till 1700-talets slut. Bilden av hur reformationen och den vetenskapliga revolutionen bröt sönder och sekulariserade den medeltida världsbilden under 1500- och 1600-talen måste därför nyanseras. Felet, menar Fink-Jensen i anslutning till bland andra Andrew Cunningham, ligger i en anakronistisk åtskillnad mellan religion och vetenskap – i sammanhanget betonas att den vetenskapliga revolutionen som sådan är en så kallad whig-tolkning, en produkt av försöken att i det förflutna finna rötterna till moderna vetenskapliga tänkesätt, skilda från religiösa föreställningar.

Genom sina empiriska exempel – bland annat en studie av läkaren och teologen Caspar Bartholins (1585–1629) skrifter – visar Fink-Jensen att de gränser som eftervärlden satt upp mellan en ortodox kristendomstolkning och diverse lärda magiska teorier och praktiker som paracelsism, hermetism och spekulativ mysticism, inte håller för en närmare granskning. Den lutherska ortodoxi som Fink-Jensen utgår från, var inte liktydig med bibelfanatism. Tvärtom visar han i anslutning till bland andra Sachico Kusukawa, att de ortodoxa teologerna uppfattade naturstudier som oundgängliga för att visa på skapelseverket och Guds ordningar. Guds ord, den gudomliga visheten, fanns nedlagd i naturen, och naturens bok var en given metafor som användes som en parallell till Bibeln. Med argument från bland andra Philipp Melancthon kunde naturfilosofin därmed bli en källa till kunskap om Guds vilja och ett stöd för luthersk tro, under förutsättning att "fornuften" hölls "under troens lydighed" och inte upphöjdes till självständig auktoritet. Men då lärdomsidealet var polyhistoriskt och filosofin per definition

skulle befatta sig med allt vetande, gällde detta även i högsta grad föreställningar som senare tider betraktat som magiska, och som enligt Fink-Jensen spelade fortsatt stor roll för ortodox teologi och naturfilosofi.

Det främsta empiriska exempel Fink-Jensen lyfter fram är den konflikt som tidigare iakttagits mellan det ortodoxa etablissemanget och inflytandet från det paracelsiska idéarvet på medicinen, naturfilosofin, och i förlängningen på teologin. Kritiken drabbar här i första hand Jole Schackelford, som i Sten Lindroths efterföljd betonat att de läror som initierades av läkaren och naturfilosofen Paracelsus (1493–1541) och dennes efterföljare, avvek från den lutherska kyrkans lärogrund. *Religio paracelsica* betecknade enligt detta synsätt en underjordisk teologi i opposition till den lutherska ortodoxin, ett ideologiskt nav bland apokalyptiska svärmare, weigelianer och rosenkreutzare. Fink-Jensen visar att positionerna blir alltför låsta i denna tolkning; andra aspekter måste tas in i helhetsbilden eftersom de motsättningar som fanns visserligen uttrycktes i religiösa termer, men de härrörde knappast från någon inbyggd heterodoxi i det paracelsiska idéstoffet som sådant.

Problemet med Fink-Jensens avhandling är att han i alltför hög grad håller fast vid de begrepp han kritiserar, och han tenderar därmed att bli kvar i ett obsolet forskningsläge. Han betonar visserligen att tolkningsproblemen hänger samman med oklarheten i vad begreppen faktiskt betecknar, och han pekar på de viktiga sociala dimensioner som gick utöver de ideologiska skiljelinjerna i 1500- och 1600-talens intellektuella liv. Samtidigt uppfattas ett begrepp som luthersk ortodoxi i huvudsak som en idéströmning, isolerad från sin sociala och politiska kontext, och liknande problem vidhänger begrepp som paracelsism och hermetism, två breda termer som visat sig kunna inbegripa i stort sett vilka tidigmoderna idéer och föreställningar som helst. Vad gäller hermetismen är det för övrigt en definitiv brist att Brian Copenhaver inte finns med bland referenserna.¹ Avhandlingen hade också tjänat på en fördjupad diskussion kring termer som "den magisk-religiösa världsbilden" – i synnerhet som begreppen magi och religion är tillräckligt komplicerade tagna var för sig. Samtidigt fyller den sammansatta termen onekligen sin funktion i studien, då den klargör problemen med att de skillnader som senare tider sett i förhållandet mellan ortodoxin och paracelsismen har lästs och tolkats utifrån anakronistiska förutsättningar.

Martin Kjellgren

1. Se exempelvis Brian P Copenhaver, "Natural magic, hermetism and occultism in early modern science", i David C Lindberg, & Robert S Westman (utg) *Reappraisals of the Scientific Revolution*, Cambridge 1990.

Lars G Nyberg, *Staten i högsta person – rysk självhärskarmakt enligt Nikolaj Karamzin 1811*, (dupl) licentiatavhandling Slaviska institutionen. Stockholm universitet 2005. 198 s.

Lars Nybergs licentiatavhandling är ett gediget arbete om en intressant tidsperiod i rysk historia mellan upplysningen och romantiken. Nybergs verk handlar om Nikolaj Karamzin (1762–1826), författaren som blev hovets officiella historiker. Karamzin är mest känd för sitt arbete om den ryska statens historia. Detta sågs som ett nyskapande litterärt verk och det lovordades av både Pusjkin och slavofilerna för sin inlevelse i det ryska folkets seder och bruk. Den text Nyberg valt att studera är ett memorandum Karamzin skrev 1811 med titeln "Memorial över det forna och det nya Ryssland i politiskt och samhällligt avseende". Denna text kan ses som en reaktion mot statssekreterare Michail Speranskijs reformprogram som syftade till att lagfästa regeringsmakten. Enligt detta program skulle monarken bistås av en regering med juridisk ansvarighet inför en lagstiftande församling, *duman*, som skulle utses genom indirekta val av adelsståndet och det mellersta ståendet. Karamzins memorial försvarade självhärskardömet som det för Ryssland mest lämpade styrelseskicket.

Syftet med avhandlingen är att belysa Karamzins användning av begreppet självhärskardöme med fokus på vissa centrala statsteoretiska aspekter. Ett sekundärt syfte är att studera underliggande föreställningar om staten och folket samt att förtydliga den ideologiska innebörden av dessa ståndpunkter. Avhandlingen är uppdelad i tre delar. Del I tecknar en bakgrund med biografiska och historiska uppgifter, del II behandlar den ideologiska texten med staten i fokus, och del III analyserar synen på folket och livegenskapen.

I del I diskuteras olika forskares syn på betydelsen av Karamzins text för Speanskijs fall och det avbrutna reformarbetet. Nyberg hävdar att man inte enbart bör se skriften som ett politiskt uttryck för adelns reaktion mot reformplanerna. Karamzin hade även en personlig vision. Memorialet innehöll både ett historiskt rättfärdigande av självhärskarmakten, där denna kopplades samman med statens varaktighet, och en normativ politiskeoretisk diskussion.

Del II analyserar på vilka grunder Karamzin argumenterade för en oinskränkt monarki. Nyberg pekar på att Karamzins försvar av självhärskardömet vilar på en naturrättslig grund och uppvisar likheter med Samuel Pufendorfs naturrättsfilosofi. Nyberg menar att Karamzins syn på staten reflekterar en äldre fas i den västeuropeiska utvecklingen vid 1500-talets början och diskuterar inte senare europeiska tänkare (med undantag av Pufendorf). Han redogör sedan för Karamzins rättsuppfattning och syn på statens räckvidd. Det finns en paradox mellan dennes kritik av Peter I:s ingrepp i den privata sfären och en i övrigt negativ attityd till intrång i självhärskarmaktens handlingssfär. Härskaren borde inte inkräkta på privatsfären men fick heller inte begränsas i sin egen handlingsfrihet

genom lag. Sammanfattningsvis ville Karamzin begränsa lagsfären, ge privatsfären minimal frihet och låta maktsfären vara gränslös.

På basis av Hans-Georg Gadamers nyhermeneutiska tolkningstradition kritiserar Nyberg tidigare forskares tolkningar av Karamzins försvar för den oinskränkta monarkin. Den ideologiska inplaceringen av verket har återspeglat granskarens egen position inom ett visst ideologiskt läger. Nyberg hävdar att bara för att texten är ideologisk behöver den inte höra hemma i ett ideologiskt läger. Den är ideologisk i den meningen att den beskriver en normativ bild av verkligheten.

Genom att ställa upp några idealtyper för den monarkiska staten baserade på lagen och maktens roll kommer Nyberg fram till att Karamzins underförstådda stat låg långt ifrån en rättsstat, men att han ändå inte förespråkade despotism. Den underförstådda bild av staten som framkommer kan likställas vid en nattvaktarstat, som Nyberg definierar som en upplyst absolutistisk stat som upprätthåller lag och ordning.

Del III behandlar Karamzins syn på folket. Här sammanställs olika yttranden om folket i skilda kontexter. Enligt Nyberg gav Karamzin folket en oansvarig roll som undersåtar under en teokratisk furstemakt. Karamzin använde begreppet folk för att beteckna en del inom befolkningen, relaterad till monarken, ett högre stånd, eller det allmänna. Han använde inte folket i bemärkelsen nation, vilket inte är så underligt med tanke på nationsbegreppets radikala undertoner. Nyberg pekar också på att nationsbegreppet var förknippat med uppror, republik och demokrati.

Relaterat till nationsbegreppet är medborgarbegreppet. Nyberg visar att Karamzins medborgarbegrepp har föga gemensamt med republikanismens ideal där medborgare förknippas med politisk aktivism, lika värde och generella rättigheter. Snarare är det förenligt med ett rojalistiskt medborgarideal där medborgerlighet är förknippad med undersåtlighet och lydnad. För Karamzin blev varje människa som ingick i en samhällsordning medborgare. Begreppet betecknade helt enkelt invånare i ett ordnat samhälle.

Vidare diskuteras Karamzins position i frågan om livegenskap. I memorialet argumenterade han för dess fortsatta existens. De argument han anförde grundade sig i adelns äganderätt till jorden. Här skulle naturligtvis vika för civilrätten. Karamzin hävdade också att frigivningen hotade lag och ordning. Jordbruket skulle bli lidande och så även statens finanser. Ansvar för att upprätthålla ordning och säkerhet i hela riket skulle bli en övermäktig börda för staten. Som det var nu var det adelns ansvar att bevara lugn och välfärd. Dessutom var folket omoget. De måste förberedas för friheten genom moralisk bättring. Förutom den sociala kris som Karamzin menade skulle uppkomma till följd av frigivningen av bönderna varnade han för en ökad byråkratisering. Nyberg menar att politisk konservatism eller sympati med adelns jordägarintresse inte helt kan förklara Karamzins inställning till livegenskapen, men går inte närmare in på vad som i så fall *kan* förklara den.

I en avslutande resumé hävdar Nyberg att det är Karamzins kritiska inställning till frigivningen av livegna bönder utan jord som givit honom en reaktionär stämpel. Men då tar man inte hänsyn till att han visserligen var skeptisk, men inte alls avvisande, till frigörelse *med* jord.

Nyberg hävdar att Karamzins text visserligen är ideologisk, men vill inte närmare gå in på vilken typ av ideologi det handlar om. Snarare används beteckningen ideologisk för att peka på att Karamzin diskuterade verkligheten utifrån vissa värderingar. Nyberg reagerar mot de författare som beskrivit Karamzin som konservativ och till och med reaktionär på grund av att hans reaktion mot reformerna sammanföll med den jordägande adelns intressen.

Slutligen sammanfattar Nyberg Karamzins syn på självhärskarstaten. Återigen pekar han på beröringspunkter med Pufendorf – speciellt dennes tankar om medborgerliga plikter, allmän laglydnad och hörsamhet mot överheten – men även kopplingar till Machiavelli förekommer. Härskarens dygd beskrevs som det enda skyddet mot tyranni. Nyberg hävdar att Karamzin inte anammade den moderna tidens autonoma, sekulära statsbegrepp. I stället finner han paralleller till 1500-talsteoretikern Jean Bodin som tog avstånd från konstitutionalismen efter den protestantiska revolutionen i Frankrike och i stället utvecklade argument för en renodlad absolutism. Karamzin beskriver en syn på härskaren som aktör och staten som den passiva strukturen. Det var självhärskarmakten som bar upp statsidentiteten. Men här finns även en pragmatisk underton. Det absolutistiska styrelseskicket minimerade å ena sidan riskerna för ett skräckvälde (på grund av den kejsarliga dygden) och framväxten av en maktfullkomlig byråkrati, å den andra var det ett värn mot anarki och statens sönderfall.

Avhandlingen är ett mönster av grundlighet och noggrannhet i källhantering, språkbruk och analys. Det är också berömvärt att Nyberg använder sekundärlitteratur från Ryssland, USA och en mängd europeiska länder. Avhandlingens främsta värde ligger i den insiktsfulla och öppna läsning av Karamzin som presenteras och som på intet sätt är styrd av förutfattade meningar eller någon politisk agenda. Den kritik man kan framföra mot avhandlingen är att det är oklart på vilket sätt den kompletterar tidigare forskning. Därmed inte sagt att den saknar relevans. Tvärtom väcker avhandlingen intresse för vidare forskning om Karamzins idéer om staten och folket. Djupare kunskaper om den kontext Karamzin verkade i skulle kunna ge ny förståelse av denna så intressanta period i rysk historia. Samtida konservativa tänkare som Sergej Glinka, Alexander Sjisjkov och Fjodor Rostoptjin utgör en relevant kontext. Det finns också en tydlig koppling till romantisk nationalism och tänkare som Edmund Burke, Joseph de Maistre och Johann Gottfried Herder. Karamzins idéer skulle få större relevans i en sådan vidare kontext. Dessutom saknas anknytning till den interna ryska debatten om livegenskapen representerad av personer som Heinrich Storch och Nikolaj Mordvinov.

Användandet av en kontextuell idéanalys skulle även möjliggöra kritik av de ideologiska lägerbeteckningar Nyberg talar om och som har sin grund i en ytlig anakronistisk läsning av historien. Förhoppningsvis kan en sådan kontextuell läsning utmyнна i en angelägen omtolkning av Karamzins politiska idéer och av den omvälvande epok han verkade i.

Susanna Rabow-Edling

Tom Ericsson, Jørgen Fink & Jan Eivind Myhre (eds), *The Scandinavian Middle Classes 1840–1940*, Oslo Academic Press, Oslo 2004. 317 s.

Historisk forskning om den svenska medelklassen är inte särskilt vanlig. Socialhistoriska studier med en komparativ ansats som sträcker sig utanför ett enskilt land och med inriktning på medelklassens sociala historia är om möjligt än ovanligare. En av orsakerna till de relativt få studierna av medelklassen i Sverige under senare år är ett minskat intresse för brett upplagda socialhistoriska undersökningar. Skillnaden är påtaglig i jämförelse med 1960-, 1970- och 1980-talen. Då fördes också en mer intensiv debatt kring socialhistoriska definitionsproblem. I delar av Europa är bilden delvis en annan. Inriktningen på de socialhistoriska studierna har i Tyskland, Frankrike och Storbritannien haft en i jämförelse med Sverige bredare inriktning och kommit att innefatta såväl olika eliter som samhällets mellanskikt. Företrädare för denna forskning är bland andra Heinz-Gerhardt Haupt, Christophe Charle och Geoffrey Crossick.

I antologin *The Scandinavian Middle Classes 1840–1940*, som redigerats av Tom Ericsson, Jørgen Fink och Jan Eivind Myhre, är syftet att sätta Sveriges, Danmarks och Norges medelklassers utveckling i relation till de Europeiska medelklassernas, så som de studerats av ovan nämnda forskare. Det överlag svala intresse som visats medelklassen såväl under den historiska tid då den etablerades som av nutida historiker beror bland annat på den större uppmärksamhet som visats den betydelsefulla konflikten mellan arbete och kapital under 1800-talets andra hälft och 1900-talets första. Det har i synnerhet varit fallet för Sverige och Norge. Men den omständigheten att denna i flera avseenden viktiga motsättning fått en så framträdande roll har inneburit att delaktigheten från de samhälleliga grupper som befunnit sig *mellan* arbete och kapital inte har undersökts i tillräckligt hög grad. Enligt redaktörerna är detta något av en paradox eftersom de skandinaviska länderna präglats starkt av sina medelklasser. Enligt Jørgen Fink är den nationella självbilden i Danmark, det vill säga vad det innebär att se sig själv som dansk, i huvudsak en konstruktion av den danska medelklassen och sammansatt av de värderingar medelklassen skattat högt. Att det skulle vara en specifik medelklasskultur har därigenom inte undersökts i tillräckligt hög grad: Genom att finnas representerad i det närmaste överallt har medelklasskulturen blivit osynlig.

Boken inleds med en introduktion, gemensamt författad av redaktörerna, och är sedan uppdelad i två delar. I den första delen behandlar varsin längre artikel medelklassernas tillväxt och särdrag i Sverige, Danmark respektive Norge. I den andra delen diskuteras ett antal frågor tematiskt, till exempel olika yrkesgruppers status inom medelklassen.

Den sammanhållande analytiska kategorin i boken är "medelklass", men även beteckningarna "medelklasser", "småborgerlighet" och "mellanskikt" används. Att det är svårt att använda singularformen, en svårighet som diskuteras i flera av artiklarna, beror på klassens heterogenitet. De grupper som potentiellt kan föras till medelklassen har haft skilda *ekonomiska* förhållanden, *politiska* strävanden, *ideologiska* föreställningar samt *kulturella* identifikationer och praktiker; skillnaderna är till exempel stora mellan lägre tjänstemän, hantverkare och egna företagare. Ett ytterligare skäl till svårigheten att tala om medelklassen är att den definierats negativt, det vill säga till medelklassen har förts de som *inte* är arbetarklass och *inte* är överklass. Som klass saknar den alltså identifikativ kärna och definieras snarare av sina yttre gränser. Men att definiera medelklassen negativt i förhållande till en så modernt präglad konflikt som den mellan arbete och kapital har visat sig problematisk då medelklassens relation till i synnerhet bönderna inte fått en tillfredsställande belysning, vilket i synnerhet det danska exemplet visar.

Genom att till stor del låta den ekonomiska utvecklingen i respektive land vara vägledande för framställningen framträder olika särdrag för Sveriges, Danmarks och Norges medelklasser. För Sveriges del kom etablerandet av en dominerande ekonomisk borgerlighet under 1900-talets första hälft att få betydelse för möjligheterna att skapa en sammanhållen medelklass. Den danska medelklassens position och betydelse påverkades av den gynnsamma position äldre och delvis agrara grupper från medelklassen fick. Den undanskymda plats som norsk medelklass fick i förhållande till konflikten mellan arbete och kapital liknar situationen i Sverige, men i det norska fallet har utbildningen haft större betydelse som sammanhållande faktor.

Artiklarna visar att socialhistoria i allmänhet och socialhistoriska studier av medelklassen i synnerhet (bl a i och med dess strategiska position) har en viktig funktion att fylla. Dels för att förklara långsiktiga historiska förändringar i samhället, till exempel villkoren för social mobilitet. Dels för att bättre förstå den dynamik som uppstår mellan objektivt likartade levnadsvillkor (ställning i produktionen, utbildning, förmögenhet och kultur etc) och de strider som uppstått kring hur dessa villkor skall uppfattas. Detta har många gånger varit medelklassens dilemma när dess medlemmar försökt skapa mer varaktiga politiska projekt.

Antologin visar att medelklassen, också som klass, tål att studeras. Vad som delvis saknas är dock en mer systematiskt undersökning av medelklass-begrep-

pets sociala historia. Det skulle visa vilka grupper och aktörer som lyckats gjuta mening i denna form, och därmed göra tydligt en del av de problem som vidhäftat begreppet.

Per Eriksson

Anne Sumner, *Borgerliga ambitioner och adliga ideal. Slott och byggherrar i Sverige kring sekelskiftet 1900*, Carlssons Bokförlag, Stockholm 2004. 440 s.

Studier av samhällseliter och hur de manifesterade sin ställning är ett spännande forskningsområde, inte minst när det föränderliga 1800-talet och det tidiga 1900-talet står i fokus. Perioden innebar stora förändringar för adeln och borgerskapet vilka på många sätt närmade sig varandra. I avhandlingen *Borgerliga ambitioner och adliga ideal* studerar Göteborgskonstvetaren Anne Sumner slottsbygandet under perioden 1870–1920. Syftet är att undersöka likheter och skillnader mellan adel och borgerskap genom att studera hur företrädare för de båda grupperna agerade som byggherrar. Författaren utgår från antagandet att slottsmiljön speglar byggherrarnas självbild och ambitionsnivå. Hon framhåller att tonvikten i avhandlingen ligger på byggherrarna, deras bakgrund, verksamhet och ställning i samhället. Byggherrarna som grupp har inte tidigare studerats vilket är det tyngsta argumentet för ämnesvalet.

Med hjälp av grundliga genomgångar av byggherrarnas personliga historia tecknar Sumner en bild av människorna bakom slottsprojekten. Hon strävar även efter att tydliggöra kvinnornas roll. Dessutom blir relationen byggherre–arkitekt belyst, vilket också det ingår i motiveringen av ämnesvalet. Den manifestation som författaren vill studera antas fortgå även efter jordelivet. För att få en bild av hur byggherrarna ville bli ihågkomna studerar Sumner också gravskicket.

Avhandlingen bygger på ingående studier av 20 slott. Av dessa hade tio stycken adliga byggherrar och tio borgerliga. Författaren använder sig huvudsakligen av otryckta källor i form av anteckningar och korrespondens. Därutöver utgör slotten i sig liksom anslutande byggnader och den omgivande miljön den självklara grunden för analysen. Den materiella miljön och de ekonomiska faktorerna belyses genom ritningar och skisser, fakturor och kvitton, bouppteckningar, brandförsäkringshandlingar och taxeringsuppgifter. Dessutom utnyttjas memoarlitteratur och veckotidningar.

Sumner hämtar sina teoretiska utgångspunkter dels från den amerikanske filosofen Thorstein Veblens teori om *the leisure class*, dels från konsthistorikern Michael Baxandalls analysmetod *inferential criticism*. Boken har en tydlig disposition. Efter de inledande kapitlen, avdelning I, presenteras varje slott var för sig, avdelning II, vilket sedan följs av en tematisk del, där slotten analyseras, avdelning III. Slutligen sammanfattar Sumner sina resultat i avdelning IV.

De 20 slott som studeras uppvisar inga större skillnader sinsemellan utan snarare stora likheter i frågan om den materiella miljön. Sumner menar dock att storleken på slotten skilde sig något till borgerskapets fördel. Orsaken till denna skillnad finner författaren i byggherrarnas ekonomiska förutsättningar. Borgerskapet som grupp hade en bättre ekonomi till följd av deras förmåga att bygga upp betydande kapital. I linje med Veblens teorier om the *leisure class* menar Sumner att såväl adliga som borgerliga byggherrar ägnade sig åt *conspicuous leisure*, iögonenfallande fritid och *conspicuous consumption* dito konsumtion. Det förra tog sig framför allt uttryck i umgängeslivet. Såväl adliga som borgerliga byggherrar ägnade sig åt spektakulära fritidsaktiviteter i form av fester och jakter, ridturer, segling, bad, båtfärder och moderna sporter. Det senare yttrade sig till en början i ambitionen att bygga ett slott. Byggherrarna ville med slottens utformning manifesteras sin samhällsställning, sitt välstånd och sin identitet. Den iögonenfallande konsumtionen kom även till uttryck i anläggandet av parker, trädgårdar, statusbyggnader – såsom orangerier – och slutligen i uppförandet av pampiga gravvärdar. Sumner tolkar graden av lyx och storleken på slottet som ett tecken på ambitionsnivån, byggherrarnas självbild och hur de ville uppfattas av andra.

De skillnader som trots allt konstateras mellan adliga respektive borgerliga byggherrar återfinns bland annat i de ornamentala utsmyckningarna såväl i exteriörer som i interiörer. De adliga byggherrarna markerade sin börd genom flitigt användande av adliga vapensköldar. Borgerskapets motsvarighet, släktvapnen, begagnades däremot enbart av en enstaka borgerlig byggherre. I stället skapade borgerskapet sin egen ikonografi genom symboler som var direkt knutna till ägarnas person i form av initialer, monogram, och de använde dessutom nyskapande symboler knutna till den industriella verksamheten.

Angående aktörerna bakom slottsprojekten konstaterar författaren att byggherrarna ingick i toppen på samhällspyramiden, socialt och ekonomiskt. Kvinnorna deltog aktivt i flera slottsprojekt i inredningsarbetet. Likaså spelade de kvinnliga aktörernas ekonomiska förutsättningar och sociala ställning stor roll vid finansiering av slotten.

Sumners avhandling är ett bra exempel på hur studier av byggnader kan placeras in i ett sammanhang och göras mera levande. De teoretiska ansatserna är intressanta men möjligen något nattstända; har inte Veblens teorier, framlagda redan 1899, några år för många på nacken? Dessutom ställer jag mig undrande till författarens tolkning av genusperspektivet. Det är förvisso utmärkt att de kvinnliga aktörernas insatser lyfts fram men det intressanta med slottsbyggnaderna är rimligen hur de bidrog till konstruktionen och reproduktionen av genus. Bidrog till exempel inte vapensamlingar och slagfältsmotiv till konstruktionen av manligheten?

Magnus Thidell

Torbjörn Nilsson, *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under hundra år, 1904–2004*, Stockholm, Santérus Förlag 2004. 424 s.

Vad finns det för likheter och skillnader mellan dagens moderata samlingsparti och det högerparti som byggdes upp för mer än 100 år sedan? Skulle den gamle högerledaren Arvid Lindman, om återuppstånden ifrån de döda, känna igen sitt gamla parti? Den frågan ställer Torbjörn Nilsson inledningsvis i den här boken. Och svaret är: Jodå, helt främmande skulle Lindman inte ha känt sig. En del är sig likt, annat är, som den här boken visar, radikalt förändrat.

Forskningsprojektet "Högern 1904–2004: Moderniseringens vän eller fiende?" har haft sin bas vid Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola. Resultaten har under de senaste åren successivt avrapporterats i olika former: en antologi – *Anfall eller försvar? Högern i svensk politik under 1900-talet, 2002* – en avhandling – Fredrik Eriksson, *Det reglerade undantaget. Högerns jordbrukspolitik 1904–2004, 2004* – rapporter och uppsatser. Även om fler delstudier som kommer att fördjupa bilden på olika områden är att vänta, har den här boken karaktären av en slutrapport över detta första vetenskapliga försök att ge en helhetsbild av den svenska högerns historia. Partiet stod under det första halvsekle efter att Sverige fick allmän och lika rösträtt utanför regeringsmakten och det har fortsatt att stå i skuggan av socialdemokratin. Även forskningsmässigt har partiet befunnit sig på skuggsidan; Torbjörn Nilsson menar att det magra forskningsläget gjort uppgiften både svårare och lättare.

Men hur skriver man ett politiskt partis hundraåriga historia så att den rymms i en bok av rimligt omfång? Nilsson gör det enda möjliga: han väljer perspektiv och väljer bort. Bokens överordnade frågeställning är hur högern har hanterat moderniseringens dilemma. När har partiet sökt motverka eller bejaka moderniseringen; hur har det handskas med motsättningen mellan tradition och modernitet, arv och utopi? Särskilt intressanta är de delar som analyserar högerns historiesyn som en nyckel till förståelsen av partiets utveckling. Den används sedan också för en periodisering som styr delar av framställningen. Huvudintrycket är att författaren har lyckats mycket bra med uppgiften. Boken är därtill påfallande välskriven, med ett språk och en terminologi som inte utestänger en intresserad läsare utanför facket.

Högerpartiet bildades 1904 som en reaktion på samhällets modernisering, men dess kärntrupp utgjordes paradoxalt nog av en elit som hade intresse av att driva på just moderniseringen. Detta pendlande mellan tradition och modernitet, denna kluvenhet som sedan dess har präglat partiet, utgör den här bokens huvudperspektiv. Efter ett par tematiska kapitel, med fokus på partiets organisation och historiesyn, periodiseras partiets utveckling i tre kronologiska kapitel. Under den första perioden, 1904–1934, ligger tyngdpunkten på partiets problematiska förhållande till demokratin. Hur skall man förstå å ena sidan motståndet på 1910-

talet mot demokratins införande, å andra sidan brytningen 1934 med det allt mer odemokratiska Sveriges Nationella Ungdomsförbund? Vid bägge dessa tillfällen, menar Torbjörn Nilsson delvis i polemik mot tidigare forskning, byggde partiets ställningstaganden på ett försvar för vad man kallade det traditionella svenska folkstyret. Den avgörande skillnaden var att under 1930-talet hade demokratin inlemmats i denna folkstyrelsetradition. I det här sammanhanget saknar jag en analys av hur beslutet om kvoteringen av kvinnor 1919 implementerades på olika nivåer i partiet och vilka konsekvenser det fick.

Under perioden 1935–1970 var det förhållningssättet till välfärdsstaten som var problemet, medan den sista perioden, 1970–2004, karakteriseras som uppbyggdets tid. Det rekordlåga valresultatet 1970 blev avstamp för ett framgångsrikt förändringsarbete som resulterade i att partiet knappt tio år senare var det största borgerliga partiet. Under 1980-talet blåste vindarna partiets väg: Thatchers och Reagans maktövertagande, murens fall och Sovjetstatens upplösning samt renässansen för marknadsliberalismen bidrog till att tyngdpunkten i partiets retorik försköts mot begrepp som framtidstro, systemskifte och samhällsförändring.

Slutsatsen är att kontinuitet och förändring har flätats samman i partiets hundraåriga historia. I viktiga avseenden visar högerns politik stor samstämmighet över tid, men motiven till ställningstaganden har inte sällan förändrats. Ett exempel är försvaret av familjen, där anvisningarna för hur familjen skall skyddas och stärkas har varierat över tid. Det som i övrigt är sig likt över den här hundraårsperioden är försvaret för den privata äganderätten, kravet på sänkta skatter och synen på socialdemokratin som huvudfiende. Högern har gått från att vara ett parti präglad av konservatism, protektionism och nationalism, en skeptisk inställning till modernisering och en avog inställning till demokratisering, till dagens liberalt präglade, frihandelsvänliga, Europavänliga, moderna och demokratiska moderata parti. Svårare har det varit att placera in partiet på skalan traditionellt–modernt, men huvudresultatet är ändå att traditionalismen ”efter en längre tids samexistens”, som Nilsson skriver, fått ge vika för moderniteten.

Gunnela Björk

Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Folkmordens historia. Perspektiv på det moderna samhällets skuggsida*, Atlantis, Stockholm 2005. 445 s.

Kristian Gerner och Klas-Göran Karlssons bok *Folkmordens historia* tar upp stora och brännande frågor. Syftet är att analysera de mänskliga katastrofer som benämns folk mord. Endast genom att klarlägga mekanismerna bakom illdåden kan framtida upprepningar undvikas, menar författarna. Genom att jämföra olika

folkmord under 1900-talet söker de hitta gemensamma förklarande nämnare. Mest utrymme får det turkiska folkmordet på armenierna, nazisternas judeutrotning och Stalinterrorn.

Redan inledningsvis ställs författarna inför svårigheten att definiera folkmord. Enligt FN:s konvention från 1948 är det en handling begången med avsikt att helt eller delvis förinta en nationellt, rasmässigt eller religiöst bestämd folkgrupp som sådan. Enligt författarna är FN:s definition inte "vetenskaplig". Deras lösning är att utvidga den till att också gälla människor som mördas "på grund av sin tillhörighet till ett ekonomiskt, kulturellt, politiskt eller socialt kollektiv". Man kan ifrågasätta det fruktbara i att skilja det sålunda definierade folkmordet från annat politiskt massvåld. Under 1900-talet dog ändå långt fler människor i omoraliska angreppskrig än i folkmord. En ensidig fokusering på folkmord riskerar att leda uppmärksamhet från krigens orsaker och mekanismer.

Författarnas utvidgade definition gör att Sovjetunionen under Stalin dras in. Invändningar kan göras mot framställningens faktaunderlag då författarna är illa uppdaterade om terrorns omfattning och inriktning. Enligt dem skall minst 20–25 miljoner döda i fångelser och läger skrivas på Sovjets folkmordskonto. Forskning av bland andra Getty, Rittersporn, Zemskov och Samuelson, grundad på de nyligen öppnade arkiven, ger en annan bild. Vi vet nu att det sovjetiska straffsystemet vid tiden för utrensningarna 1937–1938 omfattade runt tre miljoner frihetsberövade av en total befolkning på bortåt 180 miljoner. Fångarnas förhållanden varierade kraftigt; de värsta lägren var mycket brutala, andra kan liknas vid kommunarrest med arbetsplikt. Lägren hyste 1935–1939 mellan 700 000 och 1 300 000 fångar, kolonierna 250 000–750 000. Till bosättningarna förvisades 1,8 miljoner kulaker 1930–1932. Fångantalet förändrades ständigt genom nya fångslanden och hundratusentals frigivanden och rymningar varje år. Nya rön har också skrivit ned antalet döda i lägren till nivåer långt under tidigare uppskattningar. Gulagsystemet var förvisso ett omfattande och rättsvidrigt verktyg för politisk repression, men därifrån är steget långt till folkmord. Trots övergreppen förekom inga dödsläger av nazistisk typ, vilket Gerner och Karlsson också medger.

Närmare till hands ligger tanken på folkmord när man ser till antalet avrättade under den stora terrorn 1937–1938. Då skedde merparten av Sovjeternas alla avrättningar, eller 700 000. Var det ett folkmord? Med författarnas definition ja, med FN:s nej.

För att förklara folkmord identifierar Gerner och Karlsson fyra "faktorer" som sägs vara ofta men inte alltid framträdande i folkmordsbenägna samhällen: revolution, krig, modernisering och (revolutionära) ideologier. Här finns problem. Begreppet modernisering är vagt och svårt att operationalisera. Visst förekom folkmord före "det moderna samhället" – exempelvis på Amerikas indianer! Och hur definieras revolutioner? Gerner och Karlsson tycks räkna närapå alla större politiska förändringar dit. Att beteckna nazismen som revolutionär är särskilt

missvisande. I Tyskland satt samma eliter kvar efter *die Machtübernahme*, vilket författarna medger, och den kapitalistiska ordningen bevarades.

Även diskussionen om krig är otillfredsställande. Fastän de räknas till de folkmordsfrämjande faktorerna görs inga försök att finna deras orsaker.

Bland ideologierna är det enligt författarna främst nationalism och kommunism som orsakar folkmord. Varför har inte *antikommunismen*, en minst lika "genocidal" tankeströmning, beretts utrymme i analysen? Antikommunismen var central i Hitlers ideologi och under kalla kriget utfördes rader av folkmordsliknande illdåd i dess namn.

En viktig fråga är demokratiers förhållande till folkmord. Författarna hävdar "att folkmord aldrig förövas i demokratiskt styrda stater". Möjligen utför folkvalda regeringar inte folkmord på sin egen befolkning, men vad med andra länders? Många kolonialmakter har begått ohyggliga massakrer på de koloniserade folken, trots demokratiska system hemmavid. 1950 hade Kenya fem miljoner invånare som började kräva självständighet och jord. Enstaka våldsdåd mot vita mötte en fruktansvärd reaktion från de brittiska myndigheterna: 320 000 människor sattes i koncentrationsläger och en miljon i "enclosed villages". Vid förhör skars öron av, trumhinnor brändes sönder med cigaretter, folk piskades eller brändes ihjäl. 100 000 kan ha mördats i lägren. Mätt mot folkmängden går detta långt utöver Stalinterrorn 1937–1938. Allt under en demokratisk regering i London! Den brittiskadministrerade svälten i Bengalen 1943 med fyra miljoner döda nämns inte i boken. Inte heller nyare exempel, såsom Indonesiens folkmord på Östtimor och de USA-ledda FN-sanktionerna mot Irak som lett till kanske en miljon civilas död.

Gerner och Karlsson behandlar ett angeläget ämne. Som framgått kan många invändningar resas, men boken fungerar bra som diskussionsunderlag om 1900-talets blodiga katastrofer, ett ämne som alltför få svenska historiker befattar sig med.

Lennart Andersson Palm